

Inhoud

Tip voor de lezer.....13

Gebruikte afkortingen.....15

Inleiding: over spiritualiteit en geschiedenis.....17

Het zoeken van verbanden in een gefragmenteerde wereld.....17

De omvormende kracht van spiritualiteit.....18

Belang van het historisch besef voor spiritualiteit.....19

Hervorming is inherent aan Cîteaux.....20

Een beweging die zich presenteert als ‘school van de liefde’.....21

1. Een geheim dat al ruim 900 jaar meegaat.....23

Tendentieus verhaal.....24

Moeizame eerste stappen.....25

Een eremietenbestaan.....25

Van Collan naar Molesme.....27

Uitstraling en ‘cluniasering’ van Molesme.....28

Initiatiefnemer van Cîteaux?.....29

Laatste levensjaren.....32

2. Een open plek in het woud. Stichting van Cîteaux door drie elkaar opvolgende abten.....33

In campis silvae.....34

Het woud van Bourgondië.....34

Robertus van Molesme.....36

De vinger Gods.....	36
Stichting van Cîteaux.....	37
De eerste crisis.....	41
<i>Albericus van Cîteaux</i>	42
Het Nieuwklooster.....	43
Geen grijze overgangspaus.....	45
<i>Stephanus Harding</i>	46
De geleerde pelgrim.....	47
Een ‘fantastisch man’.....	48
Uitbreiding.....	49
Van abdij naar orde.....	50
Het vriendschapspact van de <i>Carta caritatis</i>	51
Laatste jaren.....	53
Zingende kruinen en een brutaaltje.....	55

BESPIEGELING I HOE IS GOD?.....57

3. De Bijbel van Stephanus Harding: vrucht van respect en zin voor authenticiteit.....60

Bijbels monitum.....	62
Passie voor oorspronkelijkheid.....	63
Product van grote kunstvaardigheid.....	64
In de traditie van Hieronymus’ Vulgaat.....	66
Bijzonder accuraat, maar nog niet volmaakt.....	67

4. De cisterciënzer expressie: waar functionaliteit schoonheid wordt.....70

Eerste onvervalste middeleeuwse stijl.....	71
De rechte muur.....	71
Het ronde gewelf.....	73
Bijbel voor ongeletterden en armoede voor geletterden.....	74
Toch een gouden biesje?.....	75
Hervorming binnen de hervorming.....	77
Ode aan de functionaliteit.....	78
Tijdloze schoonheid.....	80

BESPIEGELING II BERNARDUS VAN CLAIRVAUX LEEST VOOR UIT ZIJN APOLOGIE.....83

5. De wateren die in stilte vloeien. Cisterciënzers en hun hang naar water.....86

- Water als slotmuur.....87
- Vruchtbaar water.....89
- Het water van de wijsheid.....90
- Wat hard is, wordt zacht als water.....92
- Leren uit ervaring.....94

6. Vredelievenden en vredestiters in de monastieke traditie.....96

- Geschonken én te zoeken vrede.....97
- Eerst zelf tot vrede komen.....98
- Vrede in zichzelf, met de ander, in God.....100
- Broederlijke vrede: een kwetsbaar goed.....100
- Christus als derde in de relatie.....102
- De vredestitcher.....104

7. Door de vinger Gods opgevoerd. Beschouwing van de hemel bij Bernardus van Clairvaux.....107

- Uitstijgen en ontstijgen.....108
- Het ene noodzakelijke.....109
- Ultimate concern.....110
- ‘Uw conversatio zij in de hemel’.....111
- Verheffende exegese.....112
- Twee soorten contemplatie.....113
- De mens, een vervangengel.....114
- Buiten zinnen voor God.....115
- De vinger Gods.....117
- De vinger Gods grift ‘de wet van het leven’ in het hart.....120

**BESPIEGELING III UIT BERNARDUS’ 83STE
PREEK OP HET HOUGLIED.....123**

8. Feest! Als over mij komen uw vriendschap en uw bevrijding.....126

- Terugkeer van de verloren zoon.....127
- Ontmoeting van Bruidegom en bruid.....129
- Eenheid van geest.....131
- En het feest eindigt nooit.....132

9. Bernardus en de nieuw verworven ruimte van het hart.....133

- Terugkeer naar het hart.....134
- De context van de twaalfde eeuw.....136
- Groei in de liefde.....138
- Ik bemin omdat ik word bemind.....139
- Van vleeselijk naar geestelijk.....141
- Vier stadia in liefhebben.....142
- De liefde smaakt.....145

10. De omvormende kracht van het Woord. Monastieke accenten bij Bernardus van Clairvaux.....147

- Het Woord dat ons bewoont.....148
- De monastieke lezing.....149
- Affiniteit tussen de ziel en het Woord.....151
- Omvorming door het Woord.....153
- Instemmen met het Woord.....154
- Worden als dat Kind.....157
- Het samengebalde woord.....158

BESPIEGING IV DE BOSSEN BUITEN CLAIRVAUX.....160

11. Maria, de hoge Vrouwe. Bernardus' mariale devotie geënt op de hoofse cultuur.....164

- Hoofse cultuur.....165
- Maria als hoge Vrouwe.....166
- Titels van Maria.....168
 - Hoge Vrouwe (*Domina*).....168
 - Middelaars (*Mediatrix*).....168
 - Voorspreekster (*Advocata*).....170
- Tussenkomsten van Maria.....173
 - Verzoen ons (*reconcilia nos*).....173
 - Stel ons voor (*commenda nos*).....175
 - Vertegenwoordig ons (*repraesenta nos*).....176
 - Maria, de hoge Vrouwe die onze zaak bepleit.....177

12. Gewetensonderzoek: de gedeelde opdracht tot verbetering van het 'gemenebest'.....180

Inkeer.....181

Thuiskomen in je hart.....183

Goed geweten stoelt op geordende affectie.....184

Discretio of het onderscheidingsvermogen.....184

Gewetensonderzoek.....185

Behoeder van andermans geweten.....187

's Heren wijngaard van mijn buur.....189

**BESPIEGELING V WILLEM VAN SAINT-THIERRY
DROOMT OVER HET VOLMAAKTE KLOOSTER.....192**

13. Het zintuig van de verlichte liefde. Over de *sensus amoris* in de geschriften van Willem van Saint-Thierry.....196

In het gelaat van de Ene, zijn eigen gelaat zien.....197

Zintuigen: toegangspoorten tot de ziel.....199

De bruid wil beminnen en genieten.....200

Sensus, een vlag die vele ladingen dekt.....203

Uitwendige en inwendige zintuigen.....204

De mens, een geschapen drie-eenheid.....206

Rede en liefde: de twee ogen van de ziel.....208

Het zintuig van de verlichte liefde.....211

14. Alleen de ervaring leert het. Of hoe Willem van Saint-Thierry deelt wat niet mededeelbaar is.....215

De ervaring is onmededeelbaar.....217

Renaissance van de twaalfde eeuw.....219

Ervaring als kenbron.....219

Klooster als school van de ervaring.....221

Een reisgids van de spirituele ervaring.....223

De ervaring van een goed ge-*'weten'*.....226

Sublieme ervaringen: nooit selfmade.....228

Een mooi maar ontzuiverend slot.....229

**BESPIEGELING VI ABT BOUDEWIJN VAN FORDE PREEKT
OVER HET GEMEENSCHAPPELIJK LEVEN.....232**

15. Gratie en affectiviteit. Aelred van Rievaulx (1110-1167) en de relationele afstemming.....238

Het dal dat onverwacht gaat pieken.....239

De moeilijke broeder.....239

Voorkeursoptie voor zwakken.....241

Drie getuigenissen van Walter Daniël.....242

Een vorming in adeldom.....244

Spel van spiegels.....246

School van de liefde.....248

De drie sabbatten.....249

Affectieve antropologie.....251

Abt van Rievaulx.....253

Liefde voor Engeland.....254

Vriendschap als universeel principe.....255

Christus, bron en voltooiing van vriendschap.....257

Geboorte voor de hemel.....258

BESPIEGELING VII VRIENDSCHAP ALS GROEIHORMOON.....260

16. Kairostijd bij *Toen Jezus twaalf jaar was van Aelred van Rievaulx*.....266

Meditatieve traagheid.....267

Kairostijd.....267

Toen Jezus twaalf jaar was.....268

Zoeken: het centrale thema.....268

Zoeken van een afwezige-Aanwezige.....270

Gestructureerd volgens drie tijdsmodules.....271

Zoet voor wie dit smaken kan.....272

Eerste boek: Jezus zoeken via het historische verhaal.....273

Tweede boek: Jezus zoeken via de gemeenschap.....276

Derde boek: Jezus zoeken om Jezus te worden.....280

Afdalen naar Nazareth.....281

17. Gueric van Igny (1075-1157): Behoeder van 'de vorming van Christus in ons'.....283

Een portret van Gueric van Igny.....284

Beelden en emoties.....285

Het grote gedicht van het liturgisch jaar.....286

Zwanger van Christus.....	287
De uterus van het hart.....	288
Christus: moeder van de nieuwe schepping.....	289
In stilte en verborgenheid.....	291

BESPIEGELING VIII GUERRIC VAN IGNY PREEKT OP HET FEEST VAN MARIA GEBOORTE.....293

18. Isaac van Stella (1110-1178): God is mededeelzame vreugde.....298

Cisterciënzer te l'Étoile.....	300
De affaire Becket.....	301
Op een eiland verloren in de oceaan.....	302
Handenarbeid als positieve waarde.....	303
Literair oeuvre: met geoorloofde vrijheid.....	306
Visie op God, mens en wereld.....	308
Menselijke ontwrichting en verlossing.....	310
De 'totus Christus'.....	311
De Heilige Geest die kennis en liefde aanstuurt.....	313
Stappen op de weg.....	315
1. Inkeer.....	315
2. Vorming van het affectieve leven.....	316
3. Zuivering van de innerlijke blik.....	317
4. Visioen van eenheid.....	318
5. De 'gemeyne' mens.....	321
Delen in Gods vreugde.....	324

BESPIEGELING IX HET GROTE HEIMWEE.....326

19. *Bernhardo ist der Jesu so lieb.* Bernardus en Luthers kijk op hem.....329

Bernardus en Luther: beiden monnik?.....	331
Ons diepste verlangen is voor de genade ontworpen.....	333
De wil en de genade: acrobatie op het slappe touw.....	335
Augustinus' doos van Pandora.....	338
' <i>Sanctus Bernhardus</i> ' in de vijftiende eeuw: een mozaïek.....	341
Bernardusteksten die Luther kende en citeerde.....	342
Waarin Bernardus Luther het meest geïnspireerd heeft.....	343

Nawoord.....346

Nederlandstalige literatuur van of over cisterciënzers.....349

Cîteaux.....349

Bernardus van Clairvaux.....350

Willem van Saint-Thierry.....351

Aelred van Rievaulx.....351

Guerric van Igny.....352

Isaac van Stella.....352

Verantwoording van de afbeeldingen.....353

Personenregister.....355

Tip voor de lezer

De vele bezoekers van cisterciënzer abdijen die over geheel Europa verspreid liggen – bevolkt, ontvolkt of anders bestemd – begrijpen dat de monniken het omringende land in cultuur brachten, dat zij bouwers en brekers waren die opmerkelijke staaltjes van architectonisch vernuft voortbrachten, en dat zij vele keren, zowel ‘s nachts als overdag, het gregoriaans getijdengebed onder hun gewelven lieten galmen. Maar wat de abdijbezoekers zich beduidend minder kunnen voorstellen is precies waar het de monniken om te doen is: samen een liefdesgemeenschap vormen, naar het voorbeeld van de eerste leerlingengroep rond Jezus en de vroege Kerk van Jeruzalem. Om de liefde in al haar dimensies – interpersoonlijke en transpersoonlijke – aan te leren, te beoefenen en ervan te genieten, ontwikkelden de cisterciënzers van de twaalfde eeuw een spiritualiteit waarin onderhavig boek de lezer wil inwijden.

De hoofdstukken van deze bundel laten zich makkelijk afzonderlijk lezen, zonder kennis van de vorige. Toch zijn ze min of meer chronologisch gerangschikt, van de stichting van Cîteaux in 1098 af tot en met Isaac van Stella die stierf in 1178, met een uitloper naar Luther en Bernardus in de zestiende eeuw. De meeste kapittels van dit boek verschenen reeds in diverse periodieken, waarvan het monastieke tijdschrift *De Kovel* de voornaamste is.

Er passeren opmerkelijk weinig vrouwen in dit boek. De lezer moet er geen misogyne trek van de auteur in willen zien. Niet dat er in de twaalfde eeuw al geen cisterciënzer monialen waren – vanaf 1125 ontwikkelde

zich het vrouwenklooster Tart als een feminiene evenknie van het mannenklooster Cîteaux – maar er waren nog geen schrijvende monialen. Die zouden pas in de dertiende eeuw hun roemruchte ‘gouden tijd’ beleven met namen als Geertrui van Helfta, Beatrijs van Nazareth, Lutgardis van Tongeren en vele anderen. Hun van minnellyriek en liefdesmystiek doortrokken geschriften, die een vrouwelijke midrasj vormen op de werken van Bernardus en Willem van Saint-Thierry, ademen een geheel eigen sfeer die niet past bij het karakteristiek timbre van dit boek. Dit vrouwelijke Cîteaux verdient een eigen, op haar toegesneden publicatie.

De liefde, die als een gouden draad door dit boek loopt, is misschien niet het soort liefde dat u aan Valentijnsdag doet denken. Het gaat niet zozeer om de flamboyante hartstocht waar piek en afgrond zo dicht bij elkaar liggen. De liefde die in dit boek ter sprake komt, is beslist eveneens een alles verzwelgend affect, maar niet zonder het leerproces van zelfkennis en uitzuivering, van ontluikende aandacht voor de ander en voor de Liefde die je met hoofdletter schrijft omdat ze zich zo klein heeft gemaakt. Het gaat om het leerling zijn in de school van Hem die je uitnodigt met de woorden: “Leert van Mij, Ik ben zachtmoedig en nederig van hart”.

Als dit boek u helpt de liefdevolle persoon op te delven die u bent, lijkt me de doelstelling ervan ruimschoots bereikt.

Cisterciënzer abdij Le Thoronet, kerk met absis, 12de eeuw

Inleiding: over spiritualiteit en geschiedenis

Een traditie die er in slaagt eeuwenlang schoonheid voort te brengen, moet wel goed en waar zijn. Dit van oorsprong Griekse principe wordt in dit boek toegelicht aan de hand van de school van Cîteaux, die haar gouden eeuw beleefde tijdens de twaalfde-eeuwse renaissance en al ruim negen eeuwen lang onze cultuur begiftigt met de esthetiek van haar abdijen en de aantrekkelijkheid van haar spiritualiteit. Cîteaux presenteert zich van bij de aanvang als een school. Had het woord *scola* oorspronkelijk de betekenis van oefenplaats voor soldaten of sportlui, in het vroegchristelijk Latijn werd er door Origenes en Tertullianus de eerste leerlingengroep rond Jezus mee aangeduid. Benedictus paste de schoolterminologie, in het voetspoor van zijn bron, de Regel van de Meester, toe op het klooster en noemde het ‘een school voor de dienst van de Heer’. Cîteaux maakte er een ‘school van de liefde’ van. Niet dat het zijn monniken beschouwde als mannen laaiend van liefde, maar het zag zich wel als een oefenplaats voor het ‘leren liefhebben’, als een plek waar men met het grootste geduld de ander en zichzelf leert aanvaarden in het licht van Gods liefde.

Het zoeken van verbanden in een gefragmenteerde wereld

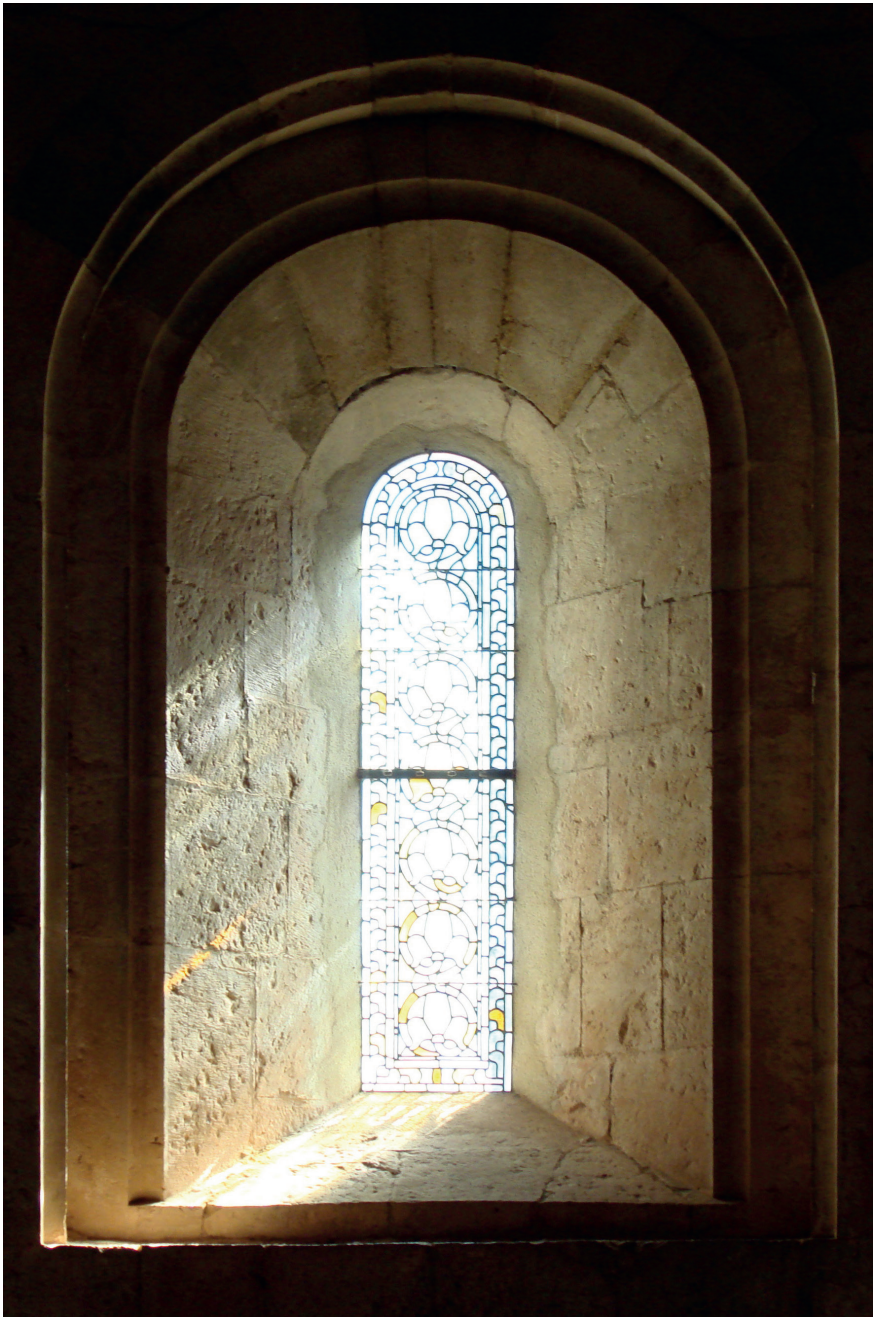
Spiritualiteit is trendy. Hoewel het woord van recente datum is, zijn de realiteiten die ermee worden aangeduid van alle tijden. Een boer die zijn akker bewerkt (*colere, cultus*) om er met zijn gezin van te leven, beleeft ongetwijfeld een vorm van spiritualiteit. Anders zou hij ermee ophouden en iets anders gaan doen. Spiritualiteit is een manier om zich te verstaan met de werkelijkheid, er zin en betekenis aan te geven of die erin te ontdekken.

De hedendaagse cultuur doet het verschijnsel oplichten met een breedte en een kracht die niemand kan ontkennen. Spiritualiteit is een polyseem, dit wil zeggen een woord dat verschillende betekenissen en betekenisnuances insluit. Zeker wanneer het losgekoppeld wordt van religie, oefent spiritualiteit een onmiskenbare fascinatie uit op de verbeelding van onze tijdgenoten. Spirituele centra rijzen als paddenstoelen uit de grond en kunnen even vlug weer verdwijnen. Een hele boeken- en therapiemarkt leeft ervan. Misschien valt het fenomeen te verklaren vanuit onze gefragmenteerde samenleving, waarin mensen nood voelen aan verbanden, aan zingeving en heelheid. Een puur technocratische maatschappij laat een leemte achter. Mensen willen ook diepere verbanden. Zingeving vinden zij vaak niet langer in tradities en officiële religies – of soms juist wel. Maar het tegendeel, zinloosheid en absurditeit, slaan toe wanneer de mens geen verbondenheid meer voelt. Verbinden wordt in het Latijn met het werkwoord *religare* aangeduid. Eigenlijk gaat het in spiritualiteit dus wel om religie.

De omvormende kracht van spiritualiteit

Spiritualiteit heeft ook met wijsheid te maken. Die wijsheid wordt niet van meet af aan gevonden, maar via een proces van omvorming en zuivering. Daarbij zijn het hart, het verstand en het lichaam in het geding. Het gaat ook om de beleving van vrijheid en gebondenheid. Spiritualiteit is dan ook levenskunst, meer bepaald de beoefening van een levenskunst door zich toe te leggen op concrete vormen die gaandeweg omvormend werken. Spiritualiteit streeft omvorming na en daarmee zitten we in een proces. Is de lijst van vormen ongelimiteerd, de richting is wel identiek: het proces van omvorming leidt tot vrijheid, tot schoonheid, of om het met de apostel Paulus te zeggen ‘tot de vrijheid en de schoonheid van de kinderen Gods’ (Rom 8, 21). De vaders van Cîteaux uit de twaalfde eeuw hebben dit zoonschap Gods opnieuw ontdekt via de vormentaal van de Regel van Sint-Benedictus en de beproefde praktijken van het westerse monachisme.

In spiritualiteit zijn bijna altijd volgende drie factoren in het geding. Eerst en vooral gaat het om de betrokkenheid van een menselijke persoon (zijn innerlijke ruimte, zijn diepste kern, zijn geestelijk centrum) op een transcendente dimensie (het doel, het Al, God, de uiteindelijke werkelijkheid, enz.). Deze betrokkenheid wordt vervolgens opgevat als een dynamisch proces (groei, ontwikkeling, transformatie, een weg, de reis, het pad, de opgang, de ladder, enz.). Tenslotte wordt dit proces gerealiseerd via specifieke bemiddelingen (gebed, begeleiding, oefeningen, ascese, houdingen, ritens, enz.). Het is duidelijk dat spiritualiteit de kern

Cisterciënzer abdij Le Thoronet, romaans venster in absis, 12de eeuw

4

De cisterciënzer expressie: waar functionaliteit schoonheid wordt

Met de eerste hervorming binnen de orde van de benedictijnen kreeg ook de middeleeuwse architectuur en kunst een nieuwe impuls. De cisterciënzers braken met de cluniacenser overdaad, maar wisten tegelijk het euvel van ziellose naaktheid te vermijden. De kunst uit de gouden eeuw van Cîteaux paart soberheid aan innerlijkheid, functionaliteit aan mysterie. Bovenal staat ze voor hemelse schoonheid.

Eerste onvervalste middeleeuwse stijl

Wie vandaag in Frankrijk de abdijkerken van Conques of Vézelay bezoekt, staat in verrukking voor de imposante ruimten waarin een onstuitbare scheppingsdrift de muren, portalen, zuilen en kapitelen heeft benut voor fraai beeldhouwwerk, schilderijen of symbolische voorstellingen. Dergelijke elfde-eeuwse bouwwerken, alle verwekt of gestimuleerd door de normerende macht van Cluny, zijn lang niet meer te beschouwen als het resultaat van een stuntelig nabootsen van antieke constructies. Ze laten overduidelijk zien dat het middeleeuwse genie zich ontworsteld heeft aan zijn Romeinse voorbeelden en voor het eerst in zijn geschiedenis in staat bleek te zijn een eigen stijl te ontwikkelen, die van het Romaans.

De elfde eeuw kondigde een culturele lente aan die de voorbode werd van een nieuwe beschaving: de renaissance van de twaalfde eeuw, niet te verwarren met de Karolingische renaissance (ca. 800) en de – meest bekende – renaissance der humanisten (ca. 1500).⁴¹ Bij het aanbreken van dat tijdsgewricht waren er op de permanente bouwterreinen van de grote abdijen technieken aanbeland die de glans van de gouden eeuw van Cîteaux mogelijk zouden maken. Twee architectonische elementen sprongen daarbij in het oog: de rechte muur en het ronde gewelf.

De rechte muur

In de eerste typisch middeleeuwse bouwstijl van het Romaans vormden de dikke muren de ‘ankerpunten’ van de hele architectonische constellatie. Die muren zagen er trouwens veel gaver uit dan voorheen. De militaire behoeften uit de voorbije woelige eeuwen hadden immers voor een vooruitgang op het gebied van de metallurgie gezorgd, zodat de verbeterde werktuigen nu ook hun toepassing vonden bij niet-militaire projecten, in de landbouw (ijzeren ploeg en schop) en vooral ook in de steengroeven.

Efficiëntere werktuigen maakten het mogelijk stenen te hakken die heel nauwkeurig op maat konden worden afgeleverd. De tijd dat men zoals abt Odo van Cluny – die begin elfde eeuw zijn kloosterkerk herbouwde – van heinde en verre pilaren uit ruïnes van de oudheid diende aan te voeren en daarbij te kampen kreeg met haast onoverkomelijke trans-

41 De renaissance van de cisterciënzers mag niet beschouwd worden als een late uitloper van de Karolingische renaissance en zeker niet als een vroege aanzet van de renaissance van de 15de-16de eeuw. De renaissance van de twaalfde eeuw vertrekt immers van heel andere premissen. Ze zoekt haar inspiratie niet in de klassieke oudheid maar in zuiver christelijke bronnen, Bijbel en Kerkvaders. Ze is een christelijke hergeboorte ‘pur sang’.